

УДК 81'367.5:81'37:81'367:811.161.2

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА МОДЕЛЬ РЕЧЕННЯ: ПОШИРЮВАЛЬНІ ІНТЕНЦІЇ

Воробець О.Д.

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячений дослідженню функціональної типології поширювачів структурної моделі речення сучасної української мови. Зроблено акцент на ідентифікації функціонально-семантичної моделі речення, що досить неоднозначно витлумачується в різних лінгвістичних колах. Функціонально-семантичне бачення дало можливість проаналізувати дуалізм семантики та функції в ядрі поширювальних компонентів, які позиціонують перш за все у реченні, набуваючи в його основі новітніх поліфункціональних та полісемантичних варіантів. На основі фактичного матеріалу репрезентовані та проаналізовані поширювальні інтенції досліджуваних складників речення.

Ключові слова: речення, семантика, поширювач, розширена модель, функція.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку мовознавства позначений посиленням наукового інтересу до проблем семантики і синтаксису, у сфері яких відображено найзагальніші, універсальні закономірності мови [13, с. 12]. Функціонально-семантична модель речення виступає у цьому ракурсі однією з найбільш контроверсійних дилем лінгвістики загалом, та й синтаксису зокрема, що супроводжується складністю ідентифікації досліджуваних компонентів через вплив як функційної, так і семантичної зарядженості поширювальних інтенцій. Характеристика проблемності аналізу поширювачів влучно простежується в тезі В. Матезіуса: «під потенціальністю розумію статистичне коливання, тобто нестійкість у дану епоху, в протилежність динамічній мінливості, що проявляється у часовій послідовності» [12, с. 42], оскільки власне на межі потенційності/непотенційності і фігурують компоненти поширювального характеру.

Позиційна модель речення – величина не самодостатня, оскільки вона існує як потенціал мови, що реалізується в мовленні, у конкретних його виявах та варіантах: повні / неповні, поширеності / непоширеності та різноманітних стилістичних специфікаціях [6, с. 98], причому, на думку вченого, позиційна модель речення найбільшою мірою співвідноситься з дієсловом у його лексикографічному тлумаченні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування поширювачів як компонентів функціонально-семантичної моделі речення спостерігаємо у працях таких мовознавців, як-от: Н.Д. Арутюнова [1], А.В. Бондарко [2], А.В. Висоцький [3], К.Г. Городенська [5], А.П. Загнітко [6], Г.О. Золотова [8], В.І. Кононенко [7; 14], І.В. Кононенко [7; 14], Н.М. Костусяк [9], О.В. Кульбабська [10], М.Я. Плющ [13], Ф. де Сосюр [16], М.І. Степаненко [17], Ю.С. Степанов [18], J. Pustejovsky [19], J. Rebecca [20], A. Wierzbicka [22] та ін.

Слідом за А.П. Загнітком, погоджуємось, що «... синтаксис загалом «обертається» навколо речення, але при цьому ставить перед собою два диференційно розв'язуваних завдання: по-перше, з'ясувати, яким чином речення складається (конструюється) із словесних форм, або в окремих випадках з окремої словесної форми, і, по-друге, встановити, яким чином той чи той комплекс пов'язаних одна з одною словесних форм набуває

статусу особливої лінгвістичної одиниці – одиниці повідомлення» [15, с. 15–16; 6, с. 90].

У цьому ключі варто згадати наукову школу з мовної семантики Віталія Кононенка, під орудою якого вийшли друком дві монографії його учнів – докторів і кандидатів наук, докторантів і аспірантів «Предикат у структурі речення» (2010 р.) [14] та «Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов» [7] (2015), в авторський колектив яких увійшли молоді перспективні науковці: Олексій Воробець, Орест Гургула, Мар'яна Ковбанюк, Наталія Магас [11], Яна Мудрак, Наталія Щербій та ін. Цілісність дослідження – у пошуках нових ідей і перспективних ліній з акцентом на найновіші досягнення світової лінгвістики. У першій монографії розглядається проблематика предикації як визначальної категорії семантичної структури речення. Визначено місце, роль і функції предиката як центрального компонента висловлення в його зв'язках з іншими структурними елементами з опертям на теорію валентності й інтенції. В основу дослідження покладено ідеї пропозиційного речення, включаючи взаємодію дискурсу і модусу, визначена типологія предикатів з урахуванням як їхніх семантичних параметрів, так і формально-граматичного оформлення. А у другій – проведений порівняльний аналіз дає змогу не лише відслідкувати окремі явища й факти граматичної будови української мови на тлі споріднених, а й означити риси її типологічної характеристики. Невід'ємний зв'язок методологічних прийомів зіставлення й типології виокремив такий вимір дослідження, як зіставно-типологічний. Звернення до власне контрастивних параметрів стало важливим чинником опису рідної мови в аспекті близько- й віддалено споріднених [21, с. 161].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Мова як спосіб закріплення відображуваної діяльності свідомості у своїй структурі й системі виражає складний досвід пізнання людиною реальності. І оскільки ця реальність складна й багатогранна, а ще постійно змінюється у часі, то суб'єкт пізнання «не всезначуваний», він не завжди може давати істинні свідчення, що зумовлено неповнотою його знань про дійсність [1, с. 73; 11, с. 108].

Наприклад, синтаксичне продовження семи 'особа' в дієслівному компоненті реалізується на

рівні предикативних зв'язків, а транспонування цієї семи забезпечує не тільки зв'язність предикативної основи речення, а й вираження протиставлення особи мовця й особи, до якої звернено мовлення, на рівні поширювачів предикативної основи речення [13, с. 78].

Виходячи з традиційної (класичної) позицій обов'язковості самого предиката, не можна водночас не бачити можливостей його посилення або послаблення в текстових умовах, з урахуванням пресупозитивних зв'язків, дискурсного оточення. Виникнення різного роду пропозитивних відношень, ускладнення модусних нашарувань, необхідність забезпечення дії таких чинників, як істинність і щирість / хибність висловлення, накладає на предикацію свої категорійно-семантичні обмеження, приводить до переведення плану аналізу на рівень глибокого й прагматичного синтаксису [14, с. 8], що в свою чергу і виправдовує розгляд поширювачів на межі функціонально-семантичної площини.

Мета статті. Головна мета цієї розвідки – ідентифікувати та визначити функціонально-семантичні моделі речення із поширювальними інтенціями. Для цього необхідно розв'язати наступні завдання: 1) розкрити сутність функціонально-семантичної моделі речення; 2) встановити роль поширювачів у формуванні глибокої семантики речення; 3) проаналізувати досліджувані компоненти та комплекси в структурі речення.

Виклад основного матеріалу. Ф. де Сосюр зазначав, що «при визначенні мови дослідники завжди задовольнялися оперуванням над одиницями, як слід не спроектованими» і що «слово, всупереч складнощам інтерпретації, становить знакову єдність, яка знову і знову постає перед нами настійливо як щось центральне у механізмі мови» [16, с. 141]. Виникнення тієї чи іншої частини мови не можна розглядати як випадкове явище, адже це поступовий процес утворення й нагромадження одиниць нової якості та їх виокремлення із сукупності наявних, що безпосередньо стосується поширювальних компонентів синтаксису української мови.

Незважаючи на численний доробок у галузі вивчення ускладнюючих, поширювальних одиниць, у сучасному мовознавстві немає єдиної, вивіреної точки зору на визначення місця й ролі поширювачів в системі мовних одиниць. Разом з тим дослідники наголошують на значущості цих компонентів та комплексів, що беруть активну участь в організації семантичного, синтаксичного та функціонального аспектів речення, вирізняючись при цьому високою частотністю вживання та динамічністю якісного складу.

У центрі нашого дослідження зосереджені поширювачі функціонально-семантичної моделі речення, які інтерпретуються як синтаксичні одиниці, невід'ємні складники реченнєвої моделі, що характеризуються сукупністю, ієрархіч-

ністю, поліфункціональністю і структурованою єдністю семантичного значення, яке комбінується із синтезу одного, двох чи більше компонентів або комплексів, яким притаманні інтегровані семантико-синтаксичні властивості і які виступають та мають потенціал виступати в ролі синтаксеми як субстанціального, так і предикатного плану [14, с. 277–280; 7, 240–245; 4, с. 53]. Наприклад: *Ходив двічі з нею в рейс, одного разу довкола берегів Африки, вдруге лише по Середземному, – на камбузі працювала Клава-морячка, ота вже для Ягничка чорних груш не жаліла!* (О. Гончар) – моделі поширювачів *двічі* [Adverb]¹ із темпоральною семантикою, *з нею* [Praep + Pron₅] із об'єктною семантикою, *в рейс* [Praep + S₄] із локативною семантикою, *довкола берегів Африки* [Adverb + S₂ + S₂] із локативною семантикою, *по Середземному* [Praep + S₆] із локативною семантикою, *на камбузі* [Praep + S₆] із локативною семантикою, *для Ягничка* [Praep + S₄] із об'єктною семантикою; *Часом по дорозі на луг, коли хто питає у нього дорогу на Борзну чи на Батурина, він довго стояв посеред шляху і, махаючи пужалном, гукав услід подорожньому...* (О. Довженко) – моделі поширювачів *часом по дорозі на луг* [Adverb + Praep + S₆ + Praep + S₄] із темпорально-локативною семантикою, *у нього* [Praep + Pron₄] із об'єктною семантикою, *на Борзну* [Praep + S₄] із локативною семантикою, *на Батурина* [Praep + S₄] із локативною семантикою, *посеред шляху* [Praep + S₆] із локативною семантикою, *услід подорожньому* [Adverb + S₃] із об'єктною семантикою.

Більше детально проаналізуємо складний поширювальний мегакомплекс *часом по дорозі на луг* [Adverb + Praep + S₆ + Praep + S₄] із темпорально-локативною семантикою, в складі якого функціонують три окремі поширювачі (*часом* [Adverb] temp., *по дорозі* [Praep + S₆] loc., *на луг* [Praep + S₄] loc.), яким по одинці притаманні відповідно темпоральні та локативні семантичні відношення. Розгляд досліджуваних складників саме в комплексі дає можливість репрезентувати складну функціонально-семантичну зарядженість інтегрованою темпорально-локативною семантикою. «У реченнях відповідної структури, – зазначає Г.О. Золотова, – відображається той чи інший різновид відношень навколишньої дійсності і навпаки, для вираження того чи іншого характеру реальних зв'язків у мові функціонують структурно визначені різновиди речень» [8, с. 91; 17, с. 8].

Висновки і пропозиції. Отже, поширювальні інтенції функціонально-семантичної моделі речення інтерпретуються через функціонування в їхньому складі поширювальних компонентів та комплексів, які спроектовано як невід'ємні елементи функціонально-семантичної структури речення, що характеризуються складністю семантики та структурованою єдністю компонентів, оскільки взаємодіючи із предикатом, проявляють притаманні як предикатні характеристики, так і власне їхні ознаки, що виникають під час входження семантичних компонентів чи комплексів у склад двоядерної предикативної системи.

¹ Перелік умовних скорочень: Adj₁, Adj₂ ... Adj_x – відмінкові форми ад'єктивів; Adverb – прислівник, S₁, S₂ ... S_x – відмінкові форми субстантивів; P₀ – поширювач; P_r – предикат; Praep – прийменник (препозитив); Pron₁, Pron₂ ... Pron_x – відмінкові форми займенників; S – суб'єкт; V – дієслово (вербатив); V_i – особова форма дієслова.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии: [монография] / А. В. Бондарко. – 2-е изд., стер. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 208 с.
3. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові: монографія / А. В. Висоцький. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.
4. Воробець О. Д. Поширювачі семантичної моделі речення через призму теорії словесності О. О. Потєбні / О. Д. Воробець // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – Харків, 2016. – Вип. 74. – С. 51–55.
5. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць: [монографія] / К. Г. Городенська. – К.: Наукова думка, 1991. – 191 с.
6. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису / А. П. Загнітко. – Ч. 1. – Горлівка: ГДППМ, 2004. – 228 с.
7. Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов: [монографія] / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – К.; Івано-Франківськ; Варшава, 2015. – 316 с.
8. Золотова Г. А. О структуре простого предложения в русском языке / Г.А. Золотова. – Вопросы языкознания. – 1967. – № 6. – С. 90–101.
9. Костусяк Н. М. Структура міжривневих категорій сучасної української мови: [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
10. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні: [монографія] / О. В. Кульбабська. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
11. Магас Н. М. Реальність та ірреальність у лінгвокогнітивному вимірі / Н. М. Магас // Studia Methodologica: науковий альманах Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2014. – № 36. – С. 106–110.
12. Матезиус В. О потенциальности языковых явлений / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок: [сб. статей]; сост., ред. и предисл. Н. А. Кондрашова. – М.: Прогресс, 1967. – С. 42–69.
13. Плющ М. Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення / М. Я. Плющ. – К.: Вид-во Національного педагогічного ун-ту імені М. П. Драгоманова, 2016. – 252 с.
14. Предикат у структурі речення: [монографія] / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – К.; Івано-Франківськ; Варшава: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 408 с.
15. Разпопов И. П. Несколько замечаний о так называемой семантической структуре предложения / И. П. Разпопов. – Вопросы языкознания. – 1981. – № 4. – С. 24–34.
16. Соссюр де Ф. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр; пер. с франц. и под ред. А. А. Холодовича. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
17. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення: [монографія] / М. І. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2004. – 463 с.
18. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Ю. С. Степанов; под ред. Ю. Н. Караулова. – 2-е изд., стер. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 360 с.
19. Pustejovsky J. The Syntax of Event Structure / J. Pustejovsky // The language of time: a reader. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. – S. 33–60.
20. Rebecca J. Passonneau A Computational Model of the Semantics of Tense and Aspect // The language of time: a reader / ed. by Inderjeet Mani, James Pustejovsky, Robert Gaizauskas. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. – S. 129–158.
21. Vorobets O. Young Precarpathian Scholars: a Review of Research Works / O. Vorobets // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – 2014. – Vol. 1. – № 4. – S. 160–165.
22. Wierzbicka A. Semantyka: jednostki elementarne i uniwersalne / A. Wierzbicka. – Lublin: Wyd-wo Uniw-tu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – 535 s.

Воробець А.Д.

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

**ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ:
РАСПРОСТРАНТЕЛЬНЫЕ ИНТЕНЦИИ****Аннотация**

Статья продолжает цикл публикаций, посвященный исследованию функциональной типологии распространителей структурной модели предложения современного украинского языка. Сделан акцент на идентификации функционально-семантической модели предложения, достаточно неоднозначно истолкованных в разных лингвистических кругах. Функционально-семантическое видение позволило проанализировать дуализм семантики и функции в ядре распространительных компонентов, которые позиционируют прежде всего в предложении, приобретая в его основе новейших полифункциональных и полисемантических вариантов. На основе фактического материала представлены и проанализированы расширительные интенции исследуемых составляющих предложения.

Ключевые слова: предложение, семантика, распространитель, расширенная модель, функция.

Vorobets O.D.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

THE FUNCTIONAL AND SEMANTIC MODEL OF THE SENTENCE: THE EXTENDER INTENTIONS

Summary

The article continues the series of publications dedicated to the research of the extenders' functional typology in the sentence structure in modern Ukrainian. The emphasis is laid on the identification of the semantic pattern of the sentence that is interpreted quite ambiguously in different linguistic circles. Functional and semantic vision gives the opportunity to analyze the semantic dualism and functions in the nucleus of extending components first of all positioning in the sentence and obtaining in its basis the newest polyfunctional and polysemantic variants. On the basis of actual material the extending intentions of the examined components of the sentence are represented and analyzed.

Keywords: sentence, semantics, extender, expanded model, function.

УДК 811.133.1'42:82-31

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МІНІМАЛІСТИЧНІЙ ПРОЗІ

Дегтярєва Є.О.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглядаються синтаксичні особливості внутрішнього мовлення персонажів у французьких мінімалістичних художніх текстах. Дослідження виконано на матеріалі французької мінімалістичної прози. У роботі окреслено такі синтаксичні прийоми, як еліпсис, інверсія, парцеляція, риторичне запитання. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що творчість французьких письменників-мінімалістів є цінним матеріалом для сучасної лінгвопоетики.

Ключові слова: внутрішнє мовлення, концепт, постмодернізм, синтаксичні прийоми, французький мінімалістичний роман.

Постановка проблеми. Французькі мінімалістичні художні тексти є суб'єктивною перцепцією реальності, емоційною реакцією мовця на зовнішній світ, що виявляється в оцінці інформації та ситуацій, міркуваннях, внутрішніх рефлексіях (далі ВРф) тощо у внутрішньому мовленні (далі ВМ) персонажів. Образи, які розгортаються в художньому творі, структуруються точкою зору героя, будучи пропущеними крізь призму його свідомості. ВМ у французькій мінімалістичній прозі має свою синтаксичну специфіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність лінгвістичних та літературознавчих розвідок, спрямованих на вивчення ВМ у художньому тексті (Н.Є. Буцикіна, О.А. Сєнічева, С. Puesch, А. Rabatel) і синтаксису ВМ (Блинова І.А., Виготський Л.С.), досі не розкрито залишається специфіка синтаксичних особливостей ВМ у французьких мінімалістичних художніх текстах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нагальною є необхідність комплексного дослідження специфіки синтаксису ВМ у французькій мінімалістичній прозі, адже творчість французьких письменників-мінімалістів є цінним матеріалом для сучасної лінгвопоетики. Вибір матеріалу дослідження – романів французьких письменників-мінімалістів

обгрунтовується тим, що їх творчість є малодоступною широкому читачеві в Україні у зв'язку з майже повною відсутністю перекладених текстів. А наявні мовознавчі розвідки, об'єктом яких є французька мінімалістична проза, відзначаються лінгвостилістичними векторами дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення синтаксичних особливостей ВМ персонажів у французьких мінімалістичних художніх текстах.

Виклад основного матеріалу. Фрагментарність, нелінійність, атемпоральність мінімалістичних творів відображаються у ВМ еліпсисами, інверсіями, парцеляціями, риторичними запитаннями, які визначаються синтаксисом порушення рівноваги або дезеквілібра [2, с. 18]. Вони провають напруження тексту, підсилюють його експресію, емоційність, створюючи враження структурного хаосу [5, с. 174].

Французькі мінімалістичні художні тексти мають свою специфіку: автори уникають синтаксично ускладнених конструкцій, які роблять прочитання тексту важким. Зазвичай вони обмежують своє письмо рамками фактів, не надають суджень, порівнянь, намагаються бути об'єктивними, залишатися поза емоціями і прямими оціночними характеристиками.

Французьких письменників-мінімалістів називають «безпристрасними, незворушними»